

13. Методи технохимического контроля в виноделии. Серия науч.-техн. лит. по виноделию [Текст] / под ред. В. Г. Гержиковой. – Симферополь: Таврида, 2009. — 304 с.
14. Color density and tint of red, white and rose wines [Electronic resource] / Analytic Jena AG. – Available at: http://www.analytik-jena.de/fileadmin/content/pdf_padb/pdf_app/UV_ALL_06_09_e.pdf – 2009. – Title from the screen.
15. Тенетка, А. І. Колір – один із основних показників якості рожевих столових вин [Текст] / А. І. Тенетка, М. В. Білько, В. В. Ларін // Сборник научных трудов НИВиВ «Магарач» «Виноградарство и виноделие». – 2011. – Т. XII, Ч. 2. – С. 95–97.

Термоциклуванням досліджували зміни структури та вологоутримуючу здатність зразків пектинових гелів з різним рецептурним складом за допомогою диференціально-сканувальної калориметрії, циклічно нагріваючи їх та заморожуючи.

Доведено вплив основних рецептурних компонентів на збільшення кількості зв'язаної води, стійкість структури та тривалість гелеутворення в пектинових гелях, що відбуваються під час нагрівання та заморожування

Ключові слова: термоциклування, теплова деструкція, гелеутворення, структурування, фазові переходи

Термоциклированием исследовали изменения структуры и влагоудерживающую способность образцов пектиновых гелей с различным рецептурным составом с помощью дифференциально-сканирующей калориметрии, циклически нагревая их и замораживая.

Доказано влияние основных рецептурных компонентов на увеличение количества связанной воды, устойчивость структуры и продолжительность гелеобразования в пектиновых гелях, происходящих во время нагрева и замораживания

Ключевые слова: термоциклирование, тепловая деструкция, гелеобразование, структурирование фазовые переходы

УДК 664.292

DOI: 10.15587/1729-4061.2015.37358

ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУРОУТВОРЕННЯ ТА ЗМІН ФОРМИ ЗВ'ЯЗКУ ВОЛОГИ В ПЕКТИНОВИХ ГЕЛЯХ МЕТОДОМ ДИФЕРЕНЦІАЛЬНО-СКАНУВАЛЬНОЇ КАЛОРИМЕТРІЇ

І. О. Крапивницька

Кандидат технічних наук, доцент
Кафедра технології цукру і підготовки води
Національний університет харчових технологій
вул. Володимирська, 68, м. Київ, Україна, 01033
E-mail: eos_irina@mail.ru

В. О. Потапов

Доктор технічних наук, професор
Кафедра холодильної та торгової техніки
Харківський університет харчування та торгівлі
вул. Клочківська, 333, м. Харків, Україна, 61051
E-mail: potapov@bigmir.net

П. В. Гурський

Кандидат технічних наук, доцент, професор
Кафедра обладнання та інжинірингу
переробних і харчових виробництв
Харківський національний технічний
університет сільського господарства ім. П. Василенка
вул. Артема, 44, м. Харків, Україна, 61002
E-mail: gurskiy_peter@mail.ru

Ф. В. Перцевой

Доктор технічних наук, професор
Кафедра технології харчування
Сумський національний аграрний університет
вул. Кірова, 160, м. Суми, Україна, 40021

1. Вступ

Пектинові речовини містяться у всіх вищих рослинах, входять до складу клітинних стінок, серединних пластинок та цитоплазми рослинних клітин. Вміст пектинових речовин та їх хімічний склад не однакові у різних видів рослин, їх складових, тканин і залежить

від метеорологічних умов вирощування, географічної зони, сорту, періоду розвитку і віку рослин [1–7].

Пектини входять до складу великої групи гліканогалактуронанів, кислих рослинних полісахаридів, основний карбоновий ланцюг який складають 1, 4 – зв'язані залишки α, D – галактуронові кислоти [1, 2, 4]. Пектинові речовини включають протопектин, пек-

тинові полісахариди і супутні арабінани, галактани і арабіногалактани [7].

2. Аналіз літературних джерел та постановка проблеми

Вода – це важлива речовина у харчових продуктах, оскільки обумовлює їх реологічні характеристики. Ступінь взаємодії води з хімічними компонентами і вплив на консистенцію харчового продукту визначається як її термодинамічним станом, так званим хімічним потенціалом (або активністю води), так і її кількістю в продукті – вологовмістом [8–10]. Проте масова частка вологи вказує на кількість вологи, але не характеризує її відношення до хімічних, біохімічних і мікробіологічних змін в продукті.

Вода в харчових продуктах завдяки своїм структурним зв'язкам характеризується різними властивостями, доступністю, що дозволяє принципово розділити її за цими ознаками на вільну та зв'язану [10, 11].

Тому в технології продуктів харчування поряд з такою характеристикою як загальна вологість виділяють не менш важливі показники зв'язаної вологи, вологоутримуючої та вологовиділяючої здатності. Одним з впливових чинників у забезпеченні стійкості гелевої системи під час зберігання є співвідношення вільної і зв'язаної вологи, що часто є домінуючим показником, який характеризує технологічну, товарознавчу та мікробіальну стабільність продуктів [12].

Але чіткого розділу між цими поняттями не існує, тому що зв'язана вода може мати широкий спектр “зв'язаності” [9–12]. Так вода в харчових продуктах може знаходитися в порожнинах, порах і капілярах утворених тілом продукту, а також у сорбованому стані на поверхні, гідратна і кристалогідратна вода, а також інші її види.

Для визначення кількості зв'язаної вологи використовують термодинамічні, кінетичні, спектроскопічні та структурні методи. До найбільш широко використовуваних методів належать:

- визначення незамерзаючої води методом диференціального термічного аналізу (дериватограми) [10];
- визначення незамерзаючої води методом ядерно-магнітного резонансу (ЯМР) [12].

Фізико-хімічні властивості комерційних пектинів залежать від їх молекулярної маси і ступеню етерифікації. Ступінь етерифікації визначається кількістю молей метанола на 100 моль галактуронової кислоти [6]. Пектини з високим ступенем метоксилювання містять більше 50 % етерифікованих залишків галактуронану. Низькоетерифіковані пектини мають нижчий ступінь етерифікації і містять менше ніж 50 % етерифікованих залишків. Обидві групи пектинових полісахаридів утворюють гелі, але при різних умовах: для низькоетерифікованих пектинів потрібні низькі значення рН середовища або присутність іонів кальцію, а для високоетерифікованих пектинів гелеутворення відбувається за рахунок водневих зв'язків та гідрофобних взаємодій.

Пектинові гелі використовуються в харчових продуктах, що піддаються термообробці – для начинки хлібобулочних виробів, для виробництва мармеладних виробів, для приготування напівфабрикатів з наступним шокним заморожуванням та відтаю-

ванням. Тому великого наукового інтересу набувають дослідження змін вологоутримуючої здатності та структури пектинових гелів [7], що відбуваються в діапазоні температур від -18°C до 100°C , які можуть суттєво вплинути на кінцеву якість готового продукту. Ці дослідження здійснювали за допомогою методу диференціально-сканувальної калориметрії.

3. Мета і задачі дослідження

Метою досліджень було визначення впливу лимонної кислоти та цитрату кальцію на процес структурування та зміну вологоутримуючої здатності пектинових гелів.

Для досягнення поставленої мети вирішувались наступні задачі:

- встановлення механізму зв'язування води в модельних гелях високо етерифікованого та низькоетерифікованого пектину яблучного;

- дослідження впливу лимонної кислоти та цитрату кальцію на кінетику “зв'язування” води на тривалість гелеутворення.

Об'єктом дослідження були гелі пектинів, до складу яких входили:

- зразок № 1 – пектин яблучний високоетерифікований зі ступенем етерифікації $E=58-60\%$ (повільної швидкості гелеутворення) – 1,0 г, цукор – 65 г, лимонна кислота – 0,8 г;

- зразок № 2 – пектин яблучний високоетерифікований зі ступенем етерифікації $E=58-70\%$ (високої швидкості гелеутворення) – 1,0 г, цукор – 65 г, лимонна кислота – 0,8 г;

- зразок № 3 – пектин яблучний низькоетерифікований зі ступенем етерифікації $E=32-36\%$ – 1,0 г, цукор – 65 г, лимонна кислота – 0,8 г, цитрат кальцію – 30 мг.

4. Матеріали та методи дослідження впливу модифікаторів на структурування та зміну вологоутримуючої здатності пектинових гелів

Дослідження стану води проводили методом ДСК на мікрокалориметрі ДСМ-2М. Принцип методу термоциклування полягає в наступному. Зразки, маса яких не вище 10 мг, герметично закривали у калориметричні контейнери та поміщали у вимірювальний блок приладу, де відбувається охолодження із швидкістю $6^{\circ}\text{C}/\text{хв}$. до температури 0°C . За даної температури зразок витримували протягом 5...10 хв для встановлення теплової рівноваги, після чого проводили нагрівання із швидкістю $6^{\circ}\text{C}/\text{хв}$. до температури 90°C . За цієї температури систему витримували декілька хвилин для встановлення теплової рівноваги, що контролюється стабільністю ізотерми. Потім знімали термограми, фіксуючи фазові переходи розчин-гель і гель-розчин зі швидкістю сканування $2-5^{\circ}\text{C}/\text{хв}$. у температурному інтервалі $0-100^{\circ}\text{C}$. Точність зміни температури становила $\pm 0,5^{\circ}\text{C}$.

Якщо систему, яка вміщує як вільну, так і зв'язану вологу піддати у калориметрі охолодженню, а потім нагрівати із заданою швидкістю, то на відповідних

термограмах будуть помітні піки фазових переходів лише вільної вологи.

Диференціальний тепловий ефект при термоциклуванні ΔQ розраховувався з рівняння балансу:

$$\Delta Q = Q_+ - Q_- , \tag{1}$$

де Q_+ – теплота, поведена до зразка при нагріванні, Q_- – теплота, відведена від зразка при охолодженні.

Кількість теплоти розраховувалася по площі під кривою сигналу ДСК:

$$Q_{\pm} = \int_{\tau_1}^{\tau_2} Y(\tau) d\tau , \tag{2}$$

де $Y(x)$ – сигнал ДСК у відносних одиницях, τ_1 – час початку циклу, відповідний до температури t_1 , τ_2 – час закінчення циклу, відповідний до температури t_2 .

ДСК видає не скоригований сигнал, який є пропорційний тепловим змінам, що відбуваються в досліджуваних зразках (рис. 1, а) відносно еталону, для якого відомі теплофізичні властивості (базовий сигнал).

Отримані результати досліджень для аналізу представляли у вигляді графіку диференціального сигналу (рис. 1, б).

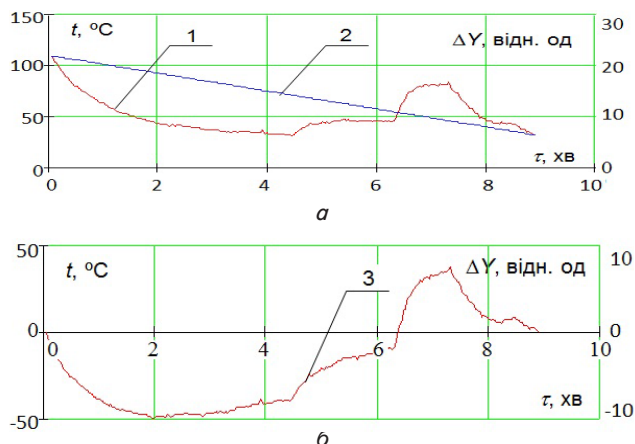

Рис. 1. Сигнали ДСК: а – нескоригований сигнал ДСК: 1) вихідний ДСК сигнал, 2) базова лінія; б – скоригований сигнал ДСК: 3) диференціальний ДСК сигнал

Графік диференціального сигналу (рис. 1, б) розраховувався як різниця між вихідним сигналом ДСК і базовою прямою лінією сигналу еталону, що з'єднує початкову й кінцеву точку сигналу по температурі циклу.

5. Результати досліджень властивостей пектинових гелів

Результати експериментальних досліджень залежності диференціального сигналу ДСК від зміни температури зразка для пектинових гелів наведені на рис. 2–4.

Зразки № 1 і № 2 (рис. 2, 3) мають позитивний тепловий ефект, відповідно $\Sigma \Delta Q_1 = 252$, $\Sigma \Delta Q_2 = 353$ (табл. 1). Це вказує на незавершеність процесу струк-

турування в процесі термоциклування, що зумовлюється руйнуванням водневих зв'язків та гідрофобних взаємодій в гелях високоетерифікованих пектинів. Характер сигналів ДСК свідчить про те, що при нагріванні підводиться більше теплоти, ніж виділяється при охолодженні ($Q_+ > Q_-$), тобто додаткова теплота витрачається на фазові переходи, що передують структуроутворенню системи.

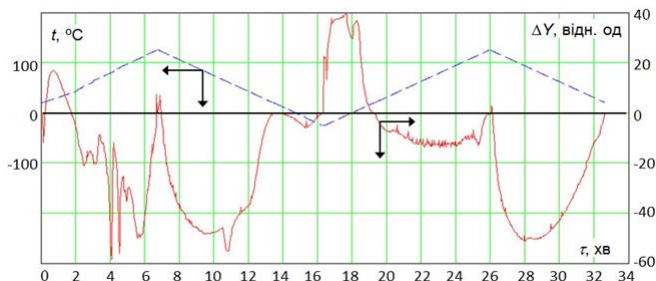

Рис. 2. Залежність диференціального сигналу ДСК зразка 1 від термоциклування

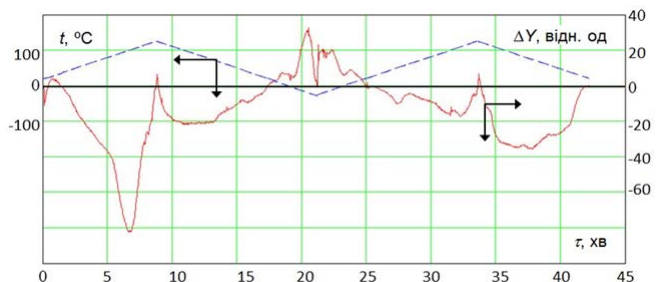

Рис. 3. Залежність диференціального сигналу ДСК зразка 2 від термоциклування

У той же час є відмінність у протіканні першого етапу термоциклування цих зразків. У зразка № 1 пектину високоетерифікованого ($E=58-60\%$) переважає процес теплової деструкції, в якому кількість гідрофобних взаємодій менша, а в зразка № 2 у циклі 1 переважає процес структурування за рахунок більшої кількості гідрофобних взаємодій між метоксильованими групами пектину із ступенем етерифікації $E=68-70\%$.

Результати розрахунків теплових ефектів при термоциклуванні досліджених зразків наведені у табл. 1.

Результатами термоциклування зразка № 3 (рис. 4) підтверджено термічну стійкість даного пектинового гелю.

Встановлено, що термоциклування зразка № 3 гелю з пектину низько-етерифікованого ($E=32-36\%$) відрізняється від зразків № 1 та № 2 (рис. 4) тим, що спостерігається повторення форми сигналу для кожного циклу зміни температури. Це може свідчити про підвищену термічну стійкість даного гелю. Сумарне значення теплового ефекту для цього зразка має найбільше негативне значення ($\Sigma \Delta Q_3 = -519$) (табл. 1), яке вказує на те, що при охолодженні зразка відбирається теплоти більше, ніж передається при його нагріванні. Ця додаткова енергія виділяється в процесі структурування гелю при його охолодженні. Про термічну стійкість даного зразка говорить і практично нульовий тепловий ефект у циклі 2 заморожування-розморожування ($\Delta Q = -1$).

Таблица 1

Теплові ефекти при термоцикуванні досліджених зразків

Цикл		1		2		3		SDQ, відн.од
Зразок 1	$t_1...t_2, ^\circ\text{C}$	20...125	125...20	20...-43	-43...20	20...125	125...20	
	Q_i , відн.од	752	795	282	357	908	688	
	DQ , відн.од	-43		75		220		
Зразок 2	$t_1...t_2, ^\circ\text{C}$	20...125	125...20	20...-25	-25...20	20...125	125...20	353
	$Q_{\pm}$, відн.од	-56	-194	1	65	61	-92	
	DQ , відн.од	138		64		153		
Зразок 3	$t_1...t_2, ^\circ\text{C}$	20...125	125...20	20...-35	-35...20	20...125	125...20	-519
	$Q_{\text{эф}}$, отн.ед	1135	1561	306	305	1480	1572	
	DQ , відн.од	-426		-1		-92		

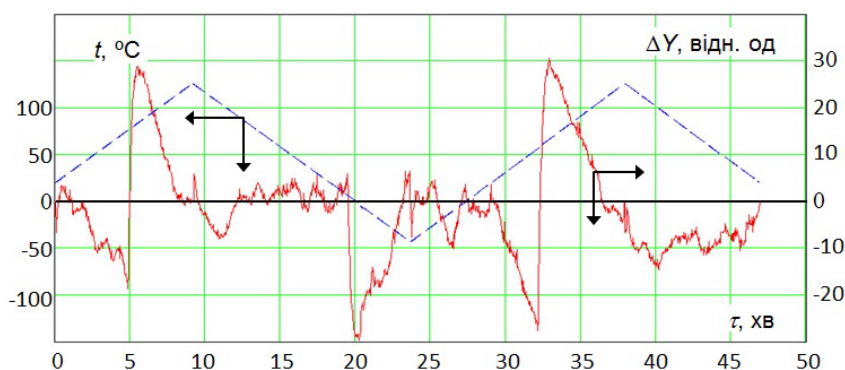

Рис. 4. Залежність диференціального сигналу ДСК зразка 3 від термоцикування

Важливою особливістю отриманих результатів досліджень зразків № 1, № 2 і № 3 є те, що тільки для зразка № 3 в третьому циклі триває процес структуроутворення ($\Delta Q = -92$), тоді як в інших зразках при повторному термоцикуванні переважають теплові процеси фазових переходів, що передують структуроутворенню системи ($\Delta Q > 0$).

6. Висновки

Представлені експериментальні дані дозволяють зробити наступні висновки.

Для зразків № 1, 2 (рис. 2, 3) гелів високоетерифікованих пектинів характерна незворотність процесу ге-

леутворення-плавлення, при якому після всіх циклів термоцикування структура не відновлюється (сигнал ДСК змінює свою форму протягом усього часу спостереження).

В зразках № 1, 2 у циклі заморожування-розморожування спостерігається позитивний тепловий ефект $\Delta Q = 50...75$. Це означає, що в цих зразках при охолодженні й заморожуванні продовжується процес структурування за рахунок зменшення внутрішньої енергії, що викликає додаткове зниження температури зразка, а отже, вимагає меншого теплового потоку від зразка до термостата калориметра. При подальшому розморожуванні й нагріванні до $t = 20^\circ\text{C}$ на плавлення структури цих зразків потрібна додаткова зовнішня енергія ($Q_+ > Q_-$).

Як виключення становить зразок № 3 (рис. 4), де спостерігається повторення форми сигналу для кожного циклу зміни температури. Це може свідчити про підвищену термічну стійкість даного гелю низькоетерифікованого пектину ($E = 32-36\%$), що зумовлено утворенням іонних зв'язків між дисоційованими карбоксильними групами та іонами кальцію та кооперативних зв'язків між іонами металу та лігандами галактуронової кислоти. В останній колонці табл. 1 наведе-

не сумарне значення теплового ефекту, яке для цього зразка має найбільше значення ($\Sigma \Delta Q_3 = -519$). Негативне значення вказує на те, що при охолодженні зразка відбирається теплоти більше, ніж передається при його нагріванні. Ця додаткова енергія виділяється в процесі структурування гелю при його охолодженні. Про термічну стійкість даного зразка говорить і практично нульовий тепловий ефект у циклі 2 заморожування-розморожування ($\Delta Q = -1$).

Також важливим є те, що тільки в зразка № 3 в третьому циклі триває процес структуроутворення ($\Delta Q = -92$), тоді як в інших зразків при повторному термоцикуванні переважають теплові процеси фазових переходів, що передують структуроутворенню системи. ($\Delta Q > 0$).

Література

1. Костенко, Т. И. Пектин. Применение пектина [Текст] / Т. И. Костенко, В. В. Нелина, Л. В. Донченко, Н. С. Карпович. – К : Пектин, 1992. – 51 с.
2. Аймухамедова, Г. Б. Свойства и применение пектиновых сорбентов [Текст] / Г. Б. Аймухамедова, Д. Э. Алиева, Н. П. Шелухина. – Фрунзе: Илим, 1984. – 131 с.
3. Карпович, Н. С. Проблемы производства пектина [Текст] / Н. С. Карпович, Е. В. Яровая, Г. С. Мельник, И. А. Крапивницкая // Пищевая и перерабатывающая промышленность. – 1988. – № 5. – С. 2–3.
4. Андреев, В. В. Способы получения и применения различных типов яблочного пектина [Текст] / В. В. Андреев, И. В. Науменко, Л. П. Паршакова // ЦНИИТЭИпищепром: Серия 4 (обзорная информация). – 1981. – Вып. 16. – 31 с.
5. Бачурская, Л. В. Пищевые концентраты [Текст] / Л. В. Бачурская, В. Н. Гуляев. – М. : Пищевая промышленность, 1976. – 336 с.

6. Гулый, И. С. Пектин. Производство пектина и пектиновых экстрактов [Текст] / И. С. Гулый, Л. В. Донченко, В. В. Нелина, Н. С. Карпович. – К.: Ассоциация «Пектин», 1992. – 56 с.
7. Нелина, В. В. Физико-химические свойства пектиновых веществ. Разработка и совершенствование технологий пектина и пектинопродуктов [Текст] / В. В. Нелина. - Краснодар : Кубанский государственный аграрный университет, 1996. – 102 с.
8. Зацепина, Г. Н. Физические свойства и структура воды [Текст] / Г. Н. Зацепина; 2-е изд. – М. : Изд-во МГУ, 1987. – 171 с.
9. Вода в пищевых продуктах [Текст] / под ред. Р. Б. Дакуорта; пер. с англ. Р. Н. Евтеевой, Г. Е. Русановой. – М. : Пищевая промышленность, 1980. – 376 с.
10. Нечаев, А. П. Пищевая химия: Учебник для студентов вузов [Текст] / А. П. Нечаев, С. Е. Траубенберг, А. А. Кочеткова; Нечаев, А. П.; 2-е издание, перер. и испр. – СПб.: ГИОРД, 2003. – 640 с.
11. Франке, Ф. Вода и водные растворы при температуре ниже 0 °С [Текст] / Ф. Франке. – Киев.: Наук, думка, 1985. – 338 с.
12. Фаррар, Т. Импульсная и Фурье-спектроскопия ЯМР [Текст] / Т. Фаррар, Э. Беккер. – М.: Мир, 1973. – 163 с.

Проведені визначення термогравіметричних показників та диференціально термічний аналіз нативних та екструдованих видів кукурудзяного, пшеничного, картопляного і тапіокового крохмалю. На основі аналізу даних здійснено порівняльну характеристику кількості адсорбційно та капілярно зв'язаної вологи досліджуваних зразків. Вивчено вплив процесу екструдвання та наявності кристалічних структур крохмалю на енергію зв'язку вологи

Ключові слова: термогравіметричний аналіз, екструзія, структура крохмалю, адсорбована волога, енергія активації

Проведены определения термогравиметрических показателей и дифференциально термический анализ нативных и экструдированных видов кукурузного, пшеничного, картофельного и тапиокового крахмала. На основе анализа данных осуществлена сравнительная характеристика количества адсорбционно и капиллярно связанной влаги исследуемых образцов. Изучено влияние процесса экструдирования и наличия кристаллических структур крахмала на энергию связи влаги

Ключевые слова: термогравиметрический анализ, экструзия, структура крахмала, адсорбционная влага, энергия активации

УДК 637.34

DOI: 10.15587/1729-4061.2015.33116

ТЕРМОГРАВИМЕТРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКСТРУДОВАНИХ ТА НАТИВНИХ ВИДІВ КРОХМАЛЮ

В. Я. Пічкур
Аспірант*

E-mail: pichkurvitaly@ukr.net

М. М. Лазаренко

Кандидат фізико-математичних наук***

E-mail: maxs@univ.kiev.ua

О. М. Алексєєв

Кандидат фізико-математичних наук,
старший науковий співробітник***

E-mail: Alan@univ.kiev.ua

В. М. Ковбаса

Доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри*

М. В. Лазаренко

Кандидат фізико-математичних наук, доцент

Кафедра фізики**

*Кафедра хлібопекарських і кондитерських виробництв

**Національний університет харчових технологій

вул. Володимирська, 68, м. Київ, Україна, 01601

***Кафедра молекулярної фізики

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка

вул. Володимирська, 60, м. Київ, Україна, 01033

1. Вступ

Сучасна харчова промисловість виробляє велику кількість різноманітних продуктів харчування. Широкої популярності набувають вироби готові до вживання або ж ті, тривалість приготування яких зведена до мінімуму. Одним із ефективних методів отримання таких виробів, в асортимент яких входять сухі сніданки, снеки, кукурудзяні палички, зернові пластівці, набухаючі види крохмалю є процес екструзії, в основі якого лежить високотемпературна,

короткочасна гідротермічна та механічна обробка сировини.

Основною складовою наведених продуктів харчування є крохмаль, який буде визначати режими проведення технологічних параметрів виробництва та показники якості готових продуктів. Основними технологічними властивостями екструдатів на основі крохмалю є здатність набухати та розчинятись за кімнатних температур, проте в залежності від вихідної сировини та умов обробки кінцеві показники будуть відрізнятись [1].